

Інна Олександрівна Цибулько,

провідний психолог відділу гуманітарного розвитку Національного авіаційного університету, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

У роботі розкриваються особливості професійно-психологічної культури фахівців цивільної авіації через поняття “професійна рефлексія”. На теоретичному рівні визначено роль людського чинника в професійній діяльності авіатора, встановлено взаємозв’язок між професійною рефлексією та професійно-психологічною культурою, висунуто припущення щодо впровадження у навчальний процес практичних методів і прийомів формування професійної рефлексії.

Ключові слова: професійно-психологічна культура, професійна рефлексія, самоактуалізація, умови підвищеного ризику та відповідальності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Роль людського чинника в процесі глобалізації світу займає перше місце за актуальністю вивчення. У світі, де всім керує людина, важливе місце займає ступінь її впливу на навколишнє середовище. Особистість з її принципами, вимогами, потребами, бажаннями дійсно змінює світ через стиль поведінки, особливість ставлення до себе й оточуючих її людей, рівень відповідальності за власне життя, стратегії виконання професійних обов’язків і долавання труднощів. Фахівець, виступаючи суб’єктом професійної діяльності, є й об’єктом впливу умов обраної діяльності на нього. Суперечливий характер цього взаємозв’язку ставить перед сучасною освітою нові завдання, вирішення яких надасть можливість ширше дивитися на якості (здібності) суб’єкта навчання, що сприяють успішному опануванню професії та виконанню посадових обов’язків. Актуальність цього питання ще більше посилюється, коли діяльність фахівця супроводжується впливом умов підвищеного ризику і відповідальності. Особливості професій у сфері цивільної авіації ставлять перед особистістю вимоги, реалізація яких забезпечить

своєчасне та чітке виконання професійних обов'язків, знизить рівень помилкових дій, зменшить кількість аварійних ситуацій і катастроф.

Десятки, якщо не сотні виняткових особливостей характеризують людину, від якої залежить безпека в авіації, а саме: чітке й оперативне використання прийомів і способів поведінки, передчасне врахування та передбачення змін у процесі діяльності, чіткий контроль уваги на виконанні основного виду діяльності, своєчасний контроль власних дій і реакцій на труднощі, вольові зусилля при відчутті напруження та втоми. Професійна діяльність у сфері авіації є настільки специфічною й екстремальною, що напруженість, стрес, несприятливі умови стають для людини нормою життя. Проблема впливу професійного напруження на поведінкову активність та особистісну активність потребує дійсно глибинного теоретичного й емпіричного вивчення.

Особливостями льотних професій є робота, яка пов'язана з небезпекою для життя, високою психологічною “ціною” діяльності, високою “вартістю” прийнятих рішень, ускладненням функцій дій спеціаліста, збільшенням темпу діяльності, монотонністю роботи при довгоочікуваних сигналах, співставленням різних за цілями дій в одній діяльності, переробкою великих обсягів інформації, складною динамікою змін функціональних станів.

В умовах сьогодення та вимог авіації випускник Національного авіаційного університету має бути конкурентоспроможним, висококваліфікованим, а також стресостійким як до виробничих, так і невиробничих ситуацій. Професійно-психологічна культура як здатність особистості до самопізнання та самоаналізу власної психічної діяльності є одним із найважливіших показників її суб'єктності в навчально-професійній діяльності. Саме тому, здобуваючи освіту у вищому навчальному закладі, студенти мають розцінювати освітній процес не як спосіб накопичення балів, а як шанс сформувати в собі соціально-особистісні і професійні компетенції. Освіта – це процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, в якому основним є не обсяг знань, а поєднання цих компонентів з

особистісними якостями, умінням самостійно розпоряджатися набутими знаннями та використовувати їх як на практиці, так і в умовах, що пов'язані не лише з освітнім процесом, але й з майбутньою професійною діяльністю.

На нашу думку, особливої чинності в процесі вдосконалення завдань підготовки майбутніх фахівців набуває поняття “професійна рефлексія”, яка розкривається нами як сформована здатність особистості до ефективного співвідношення особистісно-професійного потенціалу з кваліфікаційними вимогами обраної професії. Саме така здатність є тим новоутворенням фахівця, що сприятиме розвитку вмінь обирати продуктивні стратегії подолання труднощів діяльності в умовах ризику та відповідальності, ефективно виконувати професійні обов'язки, досягати професійних успіхів за рахунок високого рівня професійно-психологічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Актуалізація дослідження проблеми психологічної культури особистості розпочалася лише на початку ХХІ століття і належить О. Асмолову. До основних підходів вивчення психологічної культури особистості можна віднести роботи О. Бодалева, Е. Клімова, О. Моткова, Н. Обозова. Такі вчені, як В. Алехвердов, Н. Беляк, М. Іванов займалися вивченням структурних компонентів психологічної культури професіонала. Рефлексія особистості є одним з основних компонентів психологічної культури особистості, оскільки спрямовує людину до встановлення першоджерел тих чи інших виявів поведінки. У психологічних дослідженнях рефлексію особистості досліджували як самосвідомість, вчинкову основу дій контролю та самоконтролю поведінки (Н. Аббан'яно, О. Ждан, Н. Ліпкіна, О. Реан, І. Чеснокова); як суб'єкт пізнання (Г. Баранов, О. Смірнова, О. Сопіков); як взаємозв'язки і взаємозалежності рефлексії, діяльності та творчості (М. Алексеєв, Л. Алексеєва, В. Петровський). У межах психології творчості (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, В. Моляко, Р. Понамарьова), психології особистості (Ф. Баррон, О. Карпов, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Є. Ісаєв) класиками психологічної науки “рефлексія”

досліджується як один із принципів організації і розвитку психіки людини та, насамперед, провідних її форм – інтелектуальної й емоційно-вольової здатності людини (Б. Анан'єв, П. Блонський, Л. Виготський, С. Рубінштейн).

Ураховуючи вплив особливих умов діяльності та підвищеного ризику, роль людського чинника в авіації, **метою статті** є аналіз структурних компонентів професійно-психологічної культури фахівця, а саме – професійної рефлексії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У ситуаціях творчого хаосу, що переживає країна, а з нею і сучасна авіація, великої актуальності набуває процес вивчення психологічних чинників формування професійної рефлексії у студентів авіаційного університету. Закони життя детермінують і стимулюють необхідність творчо навчати фактично всіх інтегрованому пізнанню себе та інших у ситуаціях ризику. Як зазначено, професійне функціонування фахівця в команді потребує якісного регулювання як власних дій, так і дій оточуючих людей. Несприятливі поведінкові наслідки, рольова невизначеність, конфлікти, емоційні зриви, відсутність взаєморозуміння та довіри є наслідками постійного перебування спеціаліста в умовах підвищеного професійного ризику і напруження, а також можуть стати і причинами помилкових дій, розгубленості, непрофесійності людини в процесі виконання завдання [3; 4]. Висока ймовірність перебування спеціаліста у постійному напруженому стані та психологічному дискомфорті визначається як важлива наукова проблема у зв'язку з впливом на працездатність, продуктивність, якість та ефективність праці, фізичне і психологічне здоров'я людини. Більш того, сьогодні дедалі стають актуальнішими ті професії, які безпосередньо пов'язані з постійним та неминучим ризиком, ефективним прийняттям рішення в умовах дефіциту часу і напруження, з перевантаженнями, конфліктами та іншими негативними стресорами.

Професійно-психологічна культура особистості, що знаходиться в процесі професійного становлення, є, на нашу думку, системним

новоутворенням. Хоча сучасний світ є надто стрімким, динамічним та автоматизованим, пріоритетними вимогами до людства є збереження людської цінності і цілісності, а саме – усвідомлення людського чинника в усіх сферах життя. Людина є автором свого життя і чітке усвідомлення такої позиції надасть їй можливість бути вільною, незалежною, здоровою та міцною перед цілим світом. Комфортність, цілісність, внутрішній спокій – компоненти психічно-здорової особистості, яка за період активного дорослішання (період набуття знань у навчальних закладах, період професійного становлення і період професійної реалізації) реалізує власний потенціал, досягає успіхів, будує взаємовідносини, створює фундамент для розвитку нового покоління. Такий процес самореалізації та розвитку потребує опанування психологічних знань, оскільки основними функціями психологічної культури є збереження і передача досягнень у психологічних поглядах, забезпечення ефективної взаємодії, взаєморозуміння людей, інтеграція зовнішньої та внутрішньої поведінки, детермінація життєвого самовизначення, усвідомлена побудова власного життєвого шляху, гармонізація внутрішнього світу особистості, формування професіонала-фахівця в різноманітних сферах людської діяльності (О. Асмолов, В. Зінченко, І. Кон, В. Петровський).

Психологічна культура фахівця-авіатора вимагає глибокого і специфічного аналізу, оскільки умови професійної реалізації відрізняються від умов професій педагогічної, економічної, соціальної, політичної сфер. Складність розвитку психологічної культури авіаторів полягає в орієнтації фахівців на систему “людина-техніка”, а це означає, що особливості сприйняття інформації, побудова стратегій поведінки залежать від технічного спрямування мислення. Але в якій системі не працювала би людина, у першу чергу вона залишається людиною і все ж таки потребує психологічних знань для досягнення вершин професіоналізму в професійній діяльності.

Професійно-психологічна культура фахівця цивільної авіації, на нашу думку, визначається:

1) рівнем опанування психологічних методів, прийомів вивчення та співставлення власних професійно-важливих якостей з вимогами і специфікою обраної ним професії;

2) умінням застосовувати в професійній діяльності методи саморегуляції та самореалізації;

3) усвідомленням власної ролі і рівня відповідальності перед членами професійного колективу;

4) виявом продуктивної стратегії поведінки в умовах підвищеного ризику та відповідальності.

Разом із світоглядною і професійно-психологічною культурою фахівців авіаційної сфери набуває актуальності вивчення професійної рефлексії як одного з основних компонентів психологічної культури фахівця. Автором підкреслюється, що саме такий вид рефлексії сприяє активному та повноцінному професійному становленню, розвитку фахівця в творчому й особистісно-значущому процесі. Формування цього феномену передбачає самоаналіз, самоконтроль, активне вивчення внутрішнього світу і поведінки, усвідомлення власного потенціалу й особливих вимог обраної професії. Її розвиток впливає на становлення людини як учасника професійної взаємодії та участі в процесі вирішення професійних завдань [1]. У результаті постійного дослідницького процесу фахівець усвідомлює свою роль і місце, оскільки відбувається співвідношення власних ресурсів, компетенцій, почуттів та переживань з вимогами професії, моральними і матеріальними оцінками з боку членів професійного колективу. Аналіз та розуміння своєї поведінки через рефлексію надає фахівцю можливість побачити ситуацію і себе в ній з іншого боку, що сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки та виробленню продуктивних стратегій вирішення професійних завдань і подолання труднощів [5].

Дійсно, останнім часом феномен професійної рефлексії, його місце в різних видах професійного мислення та діяльності і взаємозв'язок з професійною майстерністю викликає великий інтерес, оскільки практична

реалізація цього питання сприяє підвищенню рівня ефективності фахівця. У сучасній психології професійна рефлексія досить активно теоретично й експериментально вивчається, проводиться аналіз ролі рефлексії у спілкуванні, науковому пізнанні, навчанні, у розвитку самосвідомості тощо [2]. Вважаємо, що більш детально необхідно приділити увагу психологічним чинникам професійної рефлексії, на основі яких можна розробити програми, виявити основні блоки та етапи формування професійної рефлексії у студентів (майбутніх фахівців).

Передбачаємо, що професійна рефлексія авіатора спрямована на: свідоме ставлення до себе як професіонала (через активне пізнання “Я-образу”, “Образу професіонала”); усвідомлення рівня відповідальності як основної вимоги професії; вияв продуктивних стратегій поведінки в умовах підвищеного розвитку і відповідальності як запоруки мінімізації помилкових дій.

Припускаємо, що професійна рефлексія є одним з основних компонентів психологічної культури фахівця. Опіраючись на попередні дослідження за цією проблематикою та виявлені психологічні чинники професійної рефлексії, можна стверджувати, що усвідомлення особистістю своєї суб’єктності в процесі професійного становлення, прагнення до самоактуалізації через вольовий самоконтроль, прийняття природи власного “Я”, самоаналіз, адекватну орієнтацію в часі, потребу в творчому розвитку визначає рівень професійно-психологічної культури фахівця. Окрім професійної рефлексії існує ще ціла низка компонентів психологічної культури таких, як психологічна грамотність, життєва та професійна компетентність, ціннісно-змістовний компонент, культуротворчість, мобільність. Але, на нашу думку, рівень розвитку цих компонентів, як і психологічної культури, у першу чергу, залежить від здатності особистості через самоаналіз та самовдосконалення, професійну рефлексію самостійно досягати найвищого рівня розвитку в усіх сферах життя людини.

Висновки. Сучасна освіта вимушена динамічно і швидко відповідати вимогам глобалізації, оскільки критерієм її ефективності є сучасний, надійний,

ефективний, відповідальний, мобільний, конкурентоспроможний та стресостійкий випускник. Оскільки роль людського чинника в авіації як ніколи є актуальною, то перед наукою частіше постають завдання теоретико-методологічного аналізу професійної діяльності особистості і створення практичних методів та прийомів позитивної участі фахівця в розвитку цивільної авіації. Відповідно до цього, в усі часи, а в ХХІ столітті особливо, великої уваги потребує процес підготовки фахівців у цій галузі.

Теоретичне вивчення таких аспектів людського буття, як професійно-психологічна культура, професійна рефлексія, процес самоактуалізації і встановлення їх рівня взаємозв'язку та взаємозалежності сприятиме створенню умов ефективної підготовки фахівців у період навчання у вищому навчальному закладі.

Сучасна підготовка фахівців потребує розробки комплексної психологічної програми з метою формування професійно-психологічної культури. Етапний розвиток основних компонентів цього утворення сприятиме глибокому засвоєнню психологічних знань, формуванню основних методів і прийомів застосування цих знань на практиці. По-перше, необхідно повноцінно ознайомити студента з усіма особливостями, вимогами, принципами обраної ним професії; показати шляхи розвитку цього напрямку та перспективи реалізації власного потенціалу; сприяти ефективній адаптації до навчального процесу і формуванню позитивного досвіду набуття знань за фахом. По-друге, основне завдання програми – сприяння розвитку суб'єктної позиції до процесу набуття знань, умінь та навичок, оскільки лише зазначена позиція є запорукою успішного набуття і закріплення знань; з боку психологічної служби вищого навчального закладу, професорсько-викладацького складу необхідно надати якнайбільше практичних прийомів пізнання себе, власної поведінки, методів боротьби зі стресовими та конфліктними ситуаціями, навичок самопрезентації і творчої реалізації власного потенціалу. Більш того, специфіка фахівців потребує навичок вияву продуктивних стратегій поведінки в умовах підвищеного ризику та відповідальності, а також збереження власної цілісності.

По-третє, необхідно надати студенту можливість сформувати позитивне ставлення до професії через практичне застосування набутих знань, виконання професійних обов'язків, самостійне подолання труднощів для вирішення завдань; сформувати у студента розуміння “ціни” професійної рефлексії в процесі професійного становлення. Програма буде складатися з трьох етапів і містити комплекс теоретичного матеріалу та практичних вправ, що сприятиме формуванню не лише необхідних професійно-важливих якостей фахівця, але й професійно-психологічної культури в цілому.

З нашої точки зору, професійно-психологічна культура авіатора – це результат кваліфікаційно-організованого професійного навчання та усвідомленої готовності діяти за правилами авіаційної безпеки. Психологічна культура фахівця – одна з найскладніших компонентів структурної готовності особистості до професійної діяльності, яка виникає в результаті сформованості і практичного застосування професійної рефлексії.

Стратегія авіаційної безпеки безпосередньо пов'язана з людським чинником. Найвища мета професійної підготовки фахівців авіаційної сфери – це виховати професійно-культурну особистість, сформувати професійну рефлексію і цим уже підготувати випускника до відповідальності за власні дії та дії партнерів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у вивченні ефективності методів та засобів розвитку професійної рефлексії у студентів авіаційного університету.

Список використаної літератури

1. Демина, Л. Д. Психологическая культура личности: контекст субъективного переживания времени жизни / Л. Д. Демина, И. А. Ральникова // Проблемы социологии и психологии : Вестник Алтайской науки. – 2001. – № 1. – С. 78–87.
2. Пов'якель, Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н. І. Пов'якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 3–6.
3. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / Ин-т психологии АН СССР. – М. : Наука, 1985. – 232 с.

4. Марищук, В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / Марищук В. Л., Евдокимов В. И. – СПб. : Изд. Дом “Сентябрь”, 2001. – 260 с.

5. Степанов, С. Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Н. Степанов, И. Н. Семенов. – 1985. – № 3. – С. 31–40.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Просандєєва Л. Є.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013.

Цыбулько И. А. Особенности профессионально-психологической культуры специалистов гражданской авиации

В работе раскрываются особенности профессионально-психологической культуры специалистов гражданской авиации через понятие “профессиональная рефлексия”. На теоретическом уровне определена роль человеческого фактора в профессиональной деятельности авиатора, установлена взаимосвязь между профессиональной рефлексией и профессионально-психологической культурой, выдвинуты предположения по внедрению в учебный процесс практических методов и приемов формирования профессиональной рефлексии.

Ключевые слова: профессионально-психологическая культура, профессиональная рефлексия, самоактуализация, условия повышенного риска и ответственности.

Tsybulko I. A. Features of professional and psychological culture of experts of civil aviation

This paper describes the peculiarities of professional psychological culture of civil aviation experts through the concept of “professional reflection”. In the theory the role of human factor in professional activities has been defined, the interrelation between professional reflection and professional and psychological culture has been specified, the supposition on implementation of practical methods and techniques of the professional formation reflection has been made.

Key words: professional and psychological culture, professional reflection, self-actualization, conditions of risk and responsibility.